

ARCHÍVUM

Útban Szondi felé
Muzsnai László A lélek rejtelmes világa című könyvéről*Hárs György Péter*

Lehet, hogy távoli indításnak tűnik, de úgy érzem, be kell számolnom arról, a körülményről, ahogyan kapcsolatba kerültem Muzsnai Lászlóval.¹ Éppen az MTA Pszichológiai Intézetében ültem nagyobb lányaimmal egy szombati napon, és egy barátomhoz készültünk elmenni egy könyvért. Megszólalt a telefon, és Majsai Tamás volt a vonal túlsó végén. Megkérdezte, volna-e kedvem részt venni a „Szondi két apródja” című konferencián, és én igent mondtam. Utána nevetve magyaráztam el lányaimnak, hogy igen, mégiscsak létezik a jungi szinkronicitás, és ez éppen az. Barátom ugyanis a Szondi utcában lakik, a könyv pedig, amit kölcsönkérni indultam, Szondi Lipót *Ember és sors* című könyve (Szondi, 1996c) volt.

Ember és sors – és Szondi két apródja. Mindezeideig nem tudtam arról, hogy Muzsnai László is Szondi két apródja egyikének nevezte magát. „Is” – mondom, mert úgy tűnik, Szondinak számtalan „két apródja” volt. Mindenesetre tudjuk, hogy például Gádorné Donáth Blanka² is azok egyikének tartotta és nevezte magát. Azt biztosra vehetjük, hogy Muzsnai *A lélek rejtelmes világa* című, 1929-ben megjelent könyve írásakor még nem volt Szondinak egy apródja sem. De már úton volt Szondi felé. Részben ezt az állításmat szeretném itt igazolni.

Muzsnai szóban forgó könyve legalább három szempontból tárgyalható és volna tárgyalandó: a filozófia, a lélektan és a teológia szempontjából. Az utóbbiban nem lévén illetékes, kénytelen vagyok a könyvről fél- vagy kétharmadoldalasán szólni. Talán kezdjük azzal a kontextussal, amelybe művét előszavában a szerző is belehelyezi. Köszönetet mond itt „kolozsvári professzorainak”, Ravasz Lászlónak³, Makkai

¹ Muzsnai László (1897–1983): református lelkipásztor, vallápszichológus és filozófus.

² Gádorné Donáth Blanka (1921–): gyermekpszichológus. A „Szondi-apródok” ügyét – amit a szájhagyomány terjesztett és terjeszt – nem sikerült földerítenem és dokumentálnom; higgyünk benne.

³ Ravasz László (1882–1975): dunamelléki református püspök, Bibó István apósa. Fiatalabb korában több cikkben is kikelt a zsidó faj kártékony volta ellen és emiatt Ady Endre így írt róla: „a kálvinista irodalmi lapjában a legszilajabb antiszemitizmust űzi egy Ravasz László nevű, s jobb sorsra érdemes volt ember”. Ravasz püspök a felsőház tagjaként mind az első, mind a második zsidótörvényt megszavazta.

Sándornak⁴ és Bartók Györgynek⁵, továbbá számos külföldi tanárnak. Minthogy könyve „uralkodó gondolatának” Muzsnai a „tudatalatti” lelki valóságot” nevezi meg, ezért én is ebből a szempontból vizsgálom az illusztris névsort. Magyar mesterei, Ravasz, Makkai és Bartók mindhárman Böhm Károly⁶ filozófiai iskolájából kerültek ki, innen a Kanttal való bensőséges ismeretség, és – elsősorban Málnási Bartók és Makkai révén – a pszichológiai problémákkal kapcsolatos érzékenység is. Ez azonban a tudattalan pszichológiájának, a pszichoanalízisnek mégiscsak másodkézből való ismerete. A külföldiek közül az egyetlen Édouard Claparède-en⁷ kívül aligha volt másnak is köze a pszichoanalízishez. A könyvhöz tartozó irodalomjegyzékben Freudtól egyetlen tétel olvasható, egy, az álomról szóló 1911-es tanulmány⁸. Ezért kontextusként és egyben gondolataink előföltévéseként el kell fogadnunk, amit maga a szerző állít: „Ez az uralkodó gondolat a ’tudatalatti ’ lelki valóság, amelynek teljes kifejtéséhez nagyobb pszichoanalitikus részletkutatásra volna szükség, amivel azonban a szerző még nem rendelkezik.” (Muzsnai, 1929/2009, 5.)

Muzsnai célkitűzése, a vallásos élmény tudományos vizsgálata, mindamellettt útterő vállalkozásnak tűnik mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Részben a téma önálló fölvetése miatt, részben a megközelítésmód jellegének köszönhetően. Először is be kell látnunk, hogy témaválasztásban Muzsnai a pszichoanalízis – emi nensen Freud – legjobb hagyományait követi. Arra gondolok itt, hogy olyan tárgyat választ tudományos kutatása tárgyául, amelytől az úgynevezett tudomány addig és általában idegenkedett – ugyanazon merészséggel, ahogyan Freud sorban tette tudományos témává az álom, a viccek és az elvétések tudományosan komolytalan nak tartott és megvetett világát. Magát a vallásos élményt Freud viszonylag későn emelte be vizsgálódási körébe, csaknem Muzsnaival egyidőben, az 1920-as évek végén, az *Egy illúzió jövője* (Freud, 1991a) és a *Rossz közérzet a kultúrában* (Freud, 1982/1993) című írásaiban. A Freudhoz végig hűséges, és az analitikusok között kivételnek számító Oskar Robert Pfister⁹ svájci lelkipásztor is Muzsnaival majdnem

⁴ Makkai Sándor (1890–1951): erdélyi magyar író, református püspök.

⁵ Málnási Bartók György (1882–1970): filozófus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1927), rendes tag (1945).

⁶ Böhm Károly (1846–1911): filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja (levelező tag 1896; rendes tag 1908). Iskolateremtő filozófus.

⁷ Édouard Claparède (1873–1940): svájci neurológus és gyermekpszichológus. A pszichoanalitikus tanulmányokat is rendszeresen közlő *Archives de Psychologie* alapítója (1901), Freud francia nyelvű népszerűsítője, az Insitut Jean-Jacques Rousseau megalapítója (1912), ahol számos analitikus is dolgozott. 1919-ben létrehozta a Cercle Psychanalytique de Genève-t (genfi pszichoanalitikus kör), amelynek elnöke, azonban nem tagja a Société Suisse de Psychanalyse-nek (svájci pszichoanalitikus egyesület). Freud ugyan dilettánsként emlegette, de Claparède 1915 és 1918 között volt analízisben Oskar Pfisternél.

⁸ Sigmund Freud: *Über den Traum*. J. F. Bergmann, Wiesbaden, 1911.

⁹ Oskar Robert Pfister (1873–1956): svájci lelkipásztor, tanár és pszichoanalitikus.

egyszerre, 1927-ben jelentette meg *Analitikus lélekkutatás* című könyvét (Pfister, 1927). Muzsnai hozzáállása azonban több szempontból is eredeti – s ez részben filozófiai iskolázottságának, vallásos meggyőződésének és – meglepő módon – hiányos pszichoanalitikus ismereteinek tudható be.

A filozófiai iskolázottságot ebben az esetben a kiindulópontul választott kanti elmélet és rendszer alapos és kritikai ismerete jelenti. Noha korának pszichológusai számára – ellentétben a maiakkal – szinte természetes közeg volt a filozófia története, mégsem sokan vállalkoztak már akkoriban sem arra, hogy a pszichoanalitikus elméletet, a metapszichológiát megpróbálják beilleszteni ebbe a történetbe. Maga Freud több helyütt is megpróbálkozik azzal, hogy utaljon a pszichoanalízis és a kanti ismeretelmélet lehetséges összefüggéseire, viszonyára, így például a *Túl az örömelven* című, 1920-as művében (Freud, 1991b). Azért ezt az írását emelem ki, mert erre Muzsnai könyve kapcsán még vissza kell térnünk egy másik aspektusból is. Freud itt ezt írja: „E helyen futólag érinteni próbálok egy tárgyat, mely a legalaposabb feldolgozást érdemelné meg. Kant tétele, hogy az idő és tér szükségszerű formái gondolkodásunknak, ma bizonyos pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán tárgyalás alá vehető. Megtudtuk, hogy a tudattalan lelki történések önmagukban véve 'idő nélküliek'. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy nincsenek időbe besorozva, hogy az idő nem változtat rajtuk semmit, hogy az időfogalom rájuk nem alkalmazható. Negatív jellegek ezek, melyeket csak a tudatos lelki történésekkel való összehasonlítás tehet érthetővé. Ellenben úgy látszik, hogy a mi elvont időképzésünk teljesen az észrevevő tudatrendszer (W – Bw) munkavégzési módjából származik, és e rendszer észrevevésének felel meg. *Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.* Tudom, hogy ez állításaim nagyon homályosan hangzanak, de kénytelen vagyok beérni ilyen célzásokkal.” (Freud, 1991b, 48. – az én kiemelésem) Az idézett szövegrészben szerepel egy mondat, amit érdemes lesz majd összevetnünk Muzsnai élmény-fogalmával: „Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.”

Freud után azonban a pszichoanalízisben csak elvétve mutatkozott készletés arra, hogy Kanthoz viszonyítva is határozza meg önmagát, egészen Wilfred Ruprecht Bionig¹⁰. Bion a pszichoanalitikus elméletet és gyakorlatot elsősorban Kant filozófiája – és Frege matematikai szemantikája – alapján gondolja újra. Végül – a megfogalmazhatatlan igazsághoz való hozzáférés érdekében – meglepő következtetésekre jut. Arra a következtetésre jut, hogy az analitikusnak vágyak, emlékek és értelmezés nélkül kell dolgoznia. Így ír: „Meglepő lehet, hogy miféle elmeállapot köszönt be, ha nincsenek vágyak és emlékek. Az a terminus, amely nagyjából kifejezné, amit ki kívánok fejezni, a 'hit' – hit abban, hogy van egy végső valóság és igazság –, az ismeretlen, megismerhetetlen, 'formátlan végtelen'.” (Bion, 1970, 31.) Ez a program

¹⁰ Wilfred Ruprecht Bion (1897–1979): angol pszichoanalitikus, elsősorban a csoportdinamika úttörőjeként tartják számon.

természetesen, akárcsak Muzsnainál, a tudomány jellegének újragondolását is föltételezi. „Amire szükség van, az nem valamiféle alap a pszichoanalízis és elméleti számára, hanem egy olyan tudomány, ami nem korlátozódik eredetében a tudásra és az érzéki háttérre. A meg-egy-ezés, és nem az identifikáció matematikájával kell bírnia.” (Bion, 1970, 89. A meg-egy-ezés az eredetiben „at-one-ment”). A probléma természetesen a Descartes-Kant által meghatározott tudományosság, amely Muzsnai szerint „nem adott sem új pszichológiát, sem új metafizikát, sem új teológiát. Még kevésbé kapcsolhatta össze azokat azáltal, hogy áthidalja azok ellentéteit és megszünteti azok egyoldalúságait.” (Muzsnai, 1929/2009, 10.) Amit Muzsnai hiányol Kantból, az éppen az, hogy „a Kant által elmélyített, de megszükkített ismeretelmélet [...] csak a fizikai érzékszervek által felfogott és az értelem kategóriái által megértett valóság ismeretét jelentette”. (Muzsnai, 1929/2009, 10.) Következetesképpen a filozófia „mai formájában nem 'az egyetemes tudomány'. Nem tudja összefogni az összes tudományok anyagát egységes, egyetemes rendszerbe.” (Muzsnai, 1929/2009, 11.) Muzsnai még nem láthatta, hogy az összes tudományokat összefogó rendszeres filozófia utópia. Az igény azonban, amivel föllép jogos és korszerű. Csak éppen a filozófia és a tudomány fogalmát kell megváltoztatni hozzá, ahogyan azt később Bion meg is próbálta tenni. Eigen így összegzi a bioni megoldást: „A pszichoanalitikus attitűdöt a hit tudományos használatának nevezhetnénk és vice versa. [...] A hit a pszichoanalitikus adatok beáramlási közege. Alámossa és meghaladja kontrolláló erejű szükségleteinket, és lehetővé teszi, hogy az érzelmi valóság hatását oly módon tapasztaljuk meg, ami megengedi a későbbiekben a természetes fejlődést.” (Eigen, 1985, 327. és 326.) Számunkra itt az a legfontosabb, hogy Bion annak a bizonyos másik, érzelmi valóságnak a megismeréséhez, amit Muzsnai is a fizikai valósághoz hasonlóan megismerhetőnek tekint, a tudatos megismeréssel szemben valami egészen mást rendel hozzá: a hitet. Igaz, Bion itt csupán a pszichoanalitikus megismerésről beszél, de hát mi más lehetne a lélek valóságának megismerési eszköze. „Bion számára a hit a pszichoanalitikus attitűdnek a lényegi minőségévé válik, egyszerre módszer és megmentő mozzanat.” (Eigen, 1985, 326. – kiemelés az eredetiben) Ezek ismét Eigen szavai – de talán nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy Muzsnai a lelki valóságra és annak megismerésére vonatkozó fölvetéseivel messze megelőzte korát. Kanton iskolázott elméjével akár ő is leírhatta volna, amit Bion: A „hit aktusának” a „gondolkodáshoz való viszonya analóg az a priori tudásnak a tudáshoz való viszonyával.” A hit: „tudományos elmeállapot”, de „az emlékezet és a vágy minden mozzanatától mentesnek kell lennie”. (Bion, 1963., 35 és 32.)

Könyve Bevezetésében Muzsnai a következőképpen jelöli ki saját feladatát: „a 'tudatalatti valóság' fogalma forradalmaként változtatta meg a régi (kanti) ismeretelméletet, az elme fejlődésének ősi elméleteit és a vallásról, erkölcsről, való hagyományos nézeteket. Eszerint oszlik tanulmányunk is három főrésze. Az első részben vizsgáljuk a 'tudatalatti' valóság problémáját az ismeretelmélet új beállításában; a másodikban a 'tudatalatti' és a mentális evolúció a kutatás tárgya; végül a harmadikban fejtegetjük a 'tudatalatti'-t a valláspszichológia új eredményeinek

megvilágításában.” (Muzsnai, 1929/2009, 8.) Ennek a programnak eddig a kanti ismeretelmélettel összefüggő részét említettük meg. Egy következő kérdés lehet az, hogy mennyiben más az, amit Muzsnai vallásos élménynek nevez, mint amit hagyományosan a pszichoanalízis ért ezen. Azért is lényeges pont ez, mert Muzsnai a vallástudományt „vallásos élménytanként” azonosítja (Muzsnai, 1929/2009, 33.), s ketős harcot folytat: egyrészt ekként kívánja legitimálni a vallástudományt a tudományok rendszerében – másrészt vissza kívánja helyezni jogaiba a lelkit a vallássságon belül. Okként „a keresztyén egyházak tehetetlenségét [jelöli meg] a ’lelki élet’ terén. A keresztyén egyházak egy idő óta újra sok mindennel foglalkoznak. [...] Hogy mennyire hiányzik ezekből a ’lelki’, azt csak a ’lelkieket kereső’ tudja igazán megmondani.” (Muzsnai, 1929/2009, 36.) De nemcsak az egyház hibája, ha a vallásos élmény eltűnőben van, hanem ez egyfajta kortünet. „A vallásos elme is nagyon egyoldalúan fejlődött ki a modern emberben. Ennek pedig az az oka, hogy a vallásos élmény tudattalan mélységei bezáródtak a tudat számára, épen a tudat egyoldalú uralomra jutásával.” (Muzsnai, 1929/2009, 73.) Tehát – mint azt látni fogjuk – teljességgel a másik oldalról közelíti meg ezt a kérdést, mint ahonnan Freud tette.

A *Rossz közérzet a kultúrában* bevezető passzusaiban Freud – bár nem a vallásos élményről, hanem a vallásos érzésről szólván – Romain Rolland egy neki írott levelére hivatkozik, amit azután kapott, hogy megküldte neki az *Egy illúzió jövője* egy példányát:

„sajnálta, hogy nem méltattam a vallásosság voltaképpeni forrását. Ezt különös érzésnek tartja, amely őt sohasem hagyja el, úgy találta, hogy sokan mások is ugyanezt vallják, feltételezhetően emberek milliói. Ez az érzés, melyet ő az örökkévalóság sejtelmének nevezne, határtalan, korlát nélküli, mintegy ’óceáni’ érzés. *Ez az érzés tisztán szubjektív tény*, semmilyen hittétel, a személyes fennmaradás semmilyen biztosítéka nem kapcsolódik hozzá, azonban ez a forrása a vallásos energiának [...]. Csak ennek az óceáni érzésnek az alapján nevezheti magát vallásosnak akkor is, ha minden hitet és minden illúziót elutasít. [...] Én ezt az óceáni érzést sohasem fedeztem fel magamban. Nem kényelmes érzelmeket tudományosan feldolgozni. [...] Megismétlem azt a vallomásomat, hogy *nagyon terhes nekem ezzel az alig felfogható nagyságrenddel dolgoznom.*” (Freud, 1982, 329-330-337. – az én kiemelésem) Ebből a szövegrészből számunkra két mozzanat mindenképpen lényeges: az, hogy Freud „szubjektív tény” emleget, és az, hogy elhárítja magától – és a pszichoanalízistől – a témával való érdemi foglalkozást. Freud bevallottan kívülről beszél a vallásosságról, míg Muzsnai belül áll azon. Ugyanakkor az, ahogyan Muzsnai az élményt, és azon belül a vallásos élményt leírja, nagyban hasonlít ahhoz, ahogyan Freud beszélt a tudattalan tér-idő szerkezete kapcsán. „Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.” (Freud, 1991b, 48.) Akárcsak Freud, Muzsnai is a külső fenyegetettségéből indul ki. Muzsnai elfogadja James meghatározását: „Élmény jelenti valami idegennek a megtapasztalását, amely szorongat minket, akár spontán, akár saját tevékenységünk és gyakorlásunk következményeként.” (idézi Muzsnai, 1929/2009, 84-85.) Minthogy az élményt ő is

tényként kezeli, számára alapvető jelentőségű, hogy „Ha bizonyítani tudjuk azt, hogy a vallásos élmény ’valami idegennek a megtapasztalása, amely szorongat minket, akár spontán, akár saját tevékenységünk és gyakorlásunk következményeként’, akkor elismertük azt, hogy a vallásos élmény valamilyenfajta elmeállapot. Ez az elmeállapot pedig, mint minden abszolút elsődleges és elemi adottság, tudományosan is vitatható és magyarázható.” (Muzsnai, 1929/2009, 92.) A vallásos élmény egyik jellegzetessége, hogy a tudattalan mindkét oldalához, a „tudatalattihoz” és a „tudatfelettihez” is kötődik – Muzsnai szerint a megtérésben.

E két szféra Jamestől átvett megkülönböztetése, aminek a lényege az, hogy a tudattalanban nem csupán rossz, alsóbbrendű, bűnös, szégyellnivaló stb. tartalmak vannak, hanem pozitívak is, megint csak előre mutató gondolat. Freud is csak Az *ősvalami és az énben* jut el annak belátásához, hogy a tudattalannak igenis lehetnek „jó” tartalmak: „azt kell mondanom, hogy az énben nemcsak a legalacsonyabb, hanem a legmagasabb lelki dolgok is lehetnek tudattalanok.” (Freud, 1991c, 31.) Sőt: „Ami az egyes ember lelkiéletében a legalacsonyabb rendű dolgok közé tartozott, az a felettes-én képződése által az emberi léleknek értékelésünk értelmében legmagasabb rendű java lesz.” (Freud, 1991c, 45.) De nemcsak Freud – sőt nem első sorban Freud – fejében fordult meg ez a gondolat. A szakadárok sorsára jutott Wilhelm Stekel szerint például nem csupán az Én (Felettes-Én) számára elfogadhatatlan tartalmak fojtódhatnak el, hanem azok is, amelyek az *Ősvalami* ösztönkésztetéseihez mondanak ellent. „Stekel ’katagóg’-tendenciáknak nevezte el azokat a törekvéseket, amelyek az álomban az ösztönökön felülkerekedve, erősebbek, mint primordiális erők, ’anagóg’- (erkölcsi) tendenciáknak nevezte el.” (Gartner, 1949, 50) Ily módon létezik egyfajta elfojtott erkölcsiség, amely azonban álmokban és tünetekben a felszínre törhet. Egyik magyar tanítványa, Gartner Pál a Freud *Álomfejtésének* (Freud, 1985) mottójával állítja szembe Stekel mottóját, hogy érzékeltesse a szakmai és egyben világszemléleti elkülönöződéseket. „Stekel ’Die Sprache des Traumes’ (Álomnyelv) című művében, amelyet még Freuddal való együttműködése idején írt, és amiről Freud a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, Seneca egy mondatát használja mottóul: ’Veniet tempus quo ista, quae nuna latent, in lucem dies extrahat.’ Eljön az idő, amikor az, ami rejtett, napvilágra kerül. Az ilyen mottók nem véletlenül választatnak. Freud az alvilági vihart érezte a jeligében, Stekel pedig azt, hogy túl azon, amit Freud és ő, az álmokban láttak, és tudnak, van még valami, aminek napfényre kell kerülnie. És valóban, egy sokkal későbbi munkájában, az *Álomfejtés haladása és technikájá'*-ban [...] az álmokban addig csak elfojtott vágyakat és tudattalan ösztönöket kereső szempontok mellett, a rejtett erkölcsi jóval foglalkozik.” (Gartner, 1949, 49.) Csak emlékeztetőül: Freud mottója az *Álomfejtéshez*: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*. Ami magyarul – Lakatos István fordításában – így hangzik: „Hogyha nem lágylak a menny: Acheront verem én fel!”. (Freud, 1985, 7.) A „superior” azonban a fensőbb – ha akarom, erkölcsi – szférát jelenti, azaz éppen azt, ami „nem lágylak” Freudnak, de engedni látszott Stekelnek. Mindenesetre meglehetősen új szempont volt az etiológiában, hogy nem-

csak a „rossz”, hanem a „jó” is lehet kórokozó. „Stekel figyelmeztetett arra, hogy látszólag amorális és vallástalan emberek álmaiban speciális vallási szimbólumok vannak, és éppen ezeknél a betegeknel, a rejtett vallásosságnak igen nagy szerepe van a betegség keletkezésében.” (Gartner, 1949, 53.) A már említett Oskar Pfister zürichi lelkész és pszichoanalitikus pedig egyenesen elfojtott jósról beszél. Muzsnai elméletének vonatkozó szegmense úgy is értékelhető, mint hozzájárulás a – nem elfojtott, hanem eredendően, immanensen bennünk élő – tudattalan (tudatfeletti) jószág elméletéhez.

Muzsnai könyvének harmadik jellegzetessége a tudattalan vonatkozásában az, amire mint analitikus iskolázottságának hiányosságaiból adódó pozitív hozadékra utaltam: az, hogy a „tudatalatti valóság” (Muzsnai, 1929/2009, 55.) „lelki érzékszervei” (Muzsnai, 1929/2009, 22.) közé oly látszólag össze nem békíthető fogalmakat sorol, mint a bergsoni intuíció, a Coué-féle szuggesztió és freudi libidó. Ez az eklekticizmus azonban korántsem öncélú. Muzsnainak arra van szüksége, hogy a kanti öntudat kategóriáival – az értelemmel, az akarattal és az érzellemmel – szembehelyezze, kiegészítésükül, tudattalan megfelelőiket. Így kerülnek egymás mellé az értelemnek, az akaratnak és az érzellemnek szerinte a tudattalanban megfelelő intuíció, szuggesztió és libidó. Szükség van erre a konstrukcióra, hogy megértesse, miért vált vértelenné úgy a lelki, vallásos élmény, mint a pedagógikum szférája. Mellesleg, az a gondolata, hogy a gyermek tudattalan lelki életét éppúgy kellene fejleszteni, mint a tudatosát, megfelel kora haladó pszichológiai-pedagógiai elméleteinek.

Mielőtt eljutnánk Szondiig ezen a kacskaringós úton, amelynek itt kiragadott állomásai remélhetőleg előkészítik a terepet, és elérhetővé teszi Muzsnai későbbi választását, hadd térjek ki még két részletkérdésre, amelyek azonban nem elhanyagolhatóak a kortárs és a későbbi pszichológiai gondolkodás fényében sem. Ezek pedig a halál kérdése és a tudat élethez való viszonyának problémája. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy míg maga Freud is csak vonakodva, és viszonylag későn jut el a halálösztrón föltételezéséhez, és úgy tűnik, Muzsnai nem ismerte ezt az elméletét, mégis a következő megállapításra jut: „Ha tovább folytatjuk introspektíve megfigyeléseinket, azt tapasztaljuk, hogy másik közös vonás is van e három [t. i. materiális, szellemi és lelki] világrendben. De ez a közös vonás éppen az ellenkezője az életlendületnek, amely elvezet minket az evolúció ellentétes fogalmához. Ez a közös vonal éppen keresztezi az életlendület vonalát, közepénél vágja ketté azt. [...] az emberi élet tehát a maga különböző formáiban, aspektusaiban két vonalból van összetéve, amelyek keresztezik egymást. Egyik vonal jelenti az életlendületét, az életerőt, a másik pedig, amely keresztezi és kettévágja az elsőt, a halál rideg valósága. E két vonal által, amelyek egy keresztet alkotnak, jelképezve van az emberi élet minden formájában. [...] az élet bármilyen formában a kereszten vezet keresztül.” (Muzsnai, 1929/2009, 77.)

A másik meglepően újszerű és eredeti gondolata a tudat és az élet viszonyára vonatkozik: „a tudat is az emberben, jóllehet kétségkívül kapcsolva van az aggyal, de semmiképpen sem következik ebből az, hogy feltétlenül nélkülözhetetlen a tudat

számára az agy. Elvileg tehát minden, ami élő, lehet tudatos: a tudat koexisztens az étellel.” (Muzsnai, 1929/2009, 63.) Bateson és Maturana sokkolta hasonlóképpen a múlt század végén a tudományos világot, amikor elméleteikben – szintén Kanttal szembe menve – a biológia, az ontológia és az episztemológia határait feszegették. Elméleteik bemutatásakor elsősorban Dell (1985) összefoglaló és egyben továbbvivő gondolataira fogok támaszkodni. Biológiai kozmológiáját Bateson az élővilág episztemológiájának szánta. Ilyen episztemikus létezőnek tekinthető az élővilág mint összességében és minden egyes megnyilvánulási formájában egyaránt szervezett, koherens információ-feldolgozó elme. Bateson szerint a biológiai rendszerek – a leg-egyszerűbbtől egészen a Kreatúráig¹¹ – rendelkeznek a tudás, gondolkodás és a döntés képességével; és bármely egyes adott organizmus személyes tudása Kreatúra (tudása) vagyis az elme része; „egy tágabban integrált tudás apró részecskéje, amely az egész bioszférát vagy teremtést összefűzi.” (Bateson, 1979, 88.) Az már Maturana meghatározó belátása, hogy a kogníció és az életfolyamat ugyanazon jelenség két oldala. Minden biológiai entitás rendelkezik egyfajta megismerési móddal, és maga is az: „az élet mint folyamat, megismerési folyamat”. Ebből adódóan a legalapvetőbb viselkedés: létezni; a legalapvetőbb tudás „tudni hogyan” létezni. Tudni annyi, mint élni – élőként létezni annyi, mint intelligensen viselkedni. Ez a képlet, amely a létezést az intelligenciával, az intelligenciát pedig valami rajtunk kívülivel, rajtunk túlival felelteti meg, visszaköszön Ferenczi Sándor legutolsó ránk hagyományozott gondolataiban is: „Lehetséges, hogy itt egy negyedik 'narcisztikus sérüléssel' állunk szemben nevezetesen, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk, hanem olyasvalami, aminek az Én ritmikus kiáramlásával az univerzumba – amely egyedülálló mindentudó és ennélfogva egyedül intelligens – meg kell újhodnia és regenerálnia kell.” (Ferenczi, 1996, 60.)¹²

Itt áll tehát előttünk Muzsnai 1929-ben, ahogyan én látom. Én egy rendkívül eredeti, nyitott, korát sokszor megelőző gondolkodót látok, aki azonban nem tudja tudását és ötleteit egy egységes elv alárendezni, aki keresi és várja azt a támpontot, ahonnan majd újra körültekinthet. Ezzel ő maga is tisztában volt, hiszen kétszer is kihangsúlyozza könyve elején: „Ezek az eredmények [t. i. „a Kant által lerombolt metafizika és teológia romjain” sarjadt új gondolatok] azonban nagyon ellentétesek és egy nagy kanti személyiségben kiegyenlítőre, áthidalóra, összefoglalóra várnak. Ennek a nagy személyiségnek pszichológusnak, metafizikusnak és teológusnak kellene lennie egy személyben, hogy áthidalhassa a pszichológia, metafizika és teológia még áthidalhatatlannak látszó szakadékait és ellentéteit.” (Muzsnai, 1929/2009,

¹¹ Bateson Kreatúráján az univerzum teljességét mint rendszert érti, hasonlóan a Gaia-elmélet elképzeléseihez.

¹² Az első három narcisztikus sérülés a heliocentrikus világkép, Darwin evolúciós elmélete és a tudattalan fölfedezése.

11.) És: „Mi – a huszadik század gyermekei – egy ilyen filozófus személyiségre várunk, aki új irányt, új fordulatot, új egyetemes orientációt adna a tudományos kutatások számára. Aki új tudományos utat nyitna szellemi és lelki életünk teljesebb megismerése és megértése. Aki feleletet adna arra a titokzatos és izgalmas kérdésre: hogy viszonylik az öntudat a tudattalan valósághoz?” (Muzsnai, 1929/2009, 12.)

Azt hiszem, ezt az embert Muzsnai Szondi személyében találta meg, ő volt az, aki kellő filozófiai műveltséggel és érdeklődéssel rendelkezett – járatos volt a Muzsnai számára is kedves fenomenológiában, de olvasta Heideggert is –, aki megpróbálta integrálni kora pszichoanalitikus ismereteit, akihez közel álltak az etika és a vallás problémái, és aki kérdéseire úgy tudott választ adni, hogy gondolkodásmódja illeszkedett Muzsnaiéhoz. Befejezésül idézek Szonditól pár olyan gondolatot, amelyek föltehetően választ adtak Muzsnai kérdéseire, és föltehetőleg megválaszolják Muzsnai mai olvasóinak kérdéseit is. Tudom, sok más helyről idézhetnék, de most már ragaszkodom elsősorban ahhoz a Szondi-könyvhöz, amely a szinkronicitás eleven ikonjaként elindította ezt a tanulmányt.

Először is, emlékeztünkbe kell idézni, hogy Szondi az a pszichoanalitikus volt, aki egyszerre tematizálja és élte az etikát. Nem csupán Káin, Ábel és Mózes enigmatikus alakjaival kapcsolatos tanulmányait szeretném megidézni itt tehát, hanem a saját élet élményeit és tapasztalatait is. Azokat a tapasztalatokat, amelyek révén – akarva, nem akarva – közel került gondolkodásmódjában egymáshoz pszichológia, vallásosság és etika. „A koncentrációs táborban az élet számomra sok pszichológiai tanulsággal járt. Kora reggeltől a sötétség beálltáig ’lelkészkedtem’ [...]” – írja egy 1946-os levélben (Szondi, 1996a, 122.). S hogy nem csupán mutató hasonlótról van itt szó, azt egyebek mellett igazolja egy önvallomás is, ahol elmélete egyik sarkpontjának a személyessel való összefüggéséről beszél. „Továbbra is zsidó és hívő maradtam. A hitfunkció szerepe a sorsanalízisben valószínűleg szorosan összefügg az apai neveltetéssel.” (Szondi, 1996b, 6.) Bizonyára a személyes élettapasztalatok és a pszichológiai ismeretek szoros egymásra rímélése kellett ahhoz, hogy hitelesen meghirdesse a maga pszichológiai – és pedagógiai – programját, amelynek lényege „az egyénre és társadalomra (családra, közösségre) veszélyt jelentő ösztönzükségleteket kiélési formájukban úgy alakítani, hogy egyrészt az ösztönigény is – valamilyen úton-módon – kielégüljön, másrészt a gyermek épségben maradjon, és a közösség se szenvedjen.” (Szondi, 1942, 352.)

Ennek a programnak, elméletnek és gyakorlati végrehajtóságának központi problémájává emelkedett az az én-koncepció, amelyre meglátásom szerint Muzsnai is törekedett, de még elégtelen fogalmi és szisztematikus eszközök birtokában. Szondi a maga én-fogalmát így jellemzi: „Azt a véleményt valljuk, hogy mindazt, ami az idők során az én fogalmában mint az én tárgyaként, az én funkciójaként vagy mint az én ismertetőjeleként valaha megjelent, mindig a tudattalan folyamatok realizációjaként, objektivációjaként, illetve a tudattalanból származó kollektív folyamatok projekciójaként kell felfogni, s az eddig felmerült fogalom-meghatározásokat komolyan kell vennünk, vagyis lelki valóságként elfogadni. Az énnel valóban belső

kapcsolata van mind az Istennel, a világteremtővel, a belső vezérrel, mind a szellemmel, mind a testi ösztöntermészettel, a megítéléssel (cenzúrával) és az emlékezettel mint a múlt hordozójával és átvivőjével.” (Szondi, 1996c, 17.)

Ez az én-fogalom lesz az, ami majd a Pontifex-én komplex minőségében manifesztálódik, beillesztve az én lehetőség-fejlődéseit a Muzsnai által is oly hön óhajtott evolúciós térbe. „A sorspszichológia az én fogalmát mint a hídépítő fogalmát használja, mint minden lelki ellentétesség áthidalójának a fogalmát, s amelyet a *Pontifex oppositorum*nak nevez. Az én tehát hatalomosztó, az egymást kiegészítő koegzisztenciák organizátora, valamint adminisztrátora, a tudatos és tudattalan lélek ellentétes pólusainak kiegészítő együttműködése. [...] az én önmaga sem nem mindenható Isten, sem pedig tehetetlen ember, hanem összekötő kapocs Isten és az ember között. Az én sem nem objektum, sem pedig szubjektum, hanem a közvetítő az objektum és a szubjektum között.” (Szondi, 1996c, 20-21) A lelki megbetegedés, de a lelki tudatlanságban-tudattalanságban maradás is – és ez megintcsak egy lehetséges válasz Muzsnainak és olvasóinak, Pontifex-én funkcionális megzavarodásából, diszfunkciójából vagy egyszerűen funkcionális impotenciájából származik. A lelki megbetegedés ebben a végső megközelítésben a hit betegsége. „Ha az én-megbetegedés különösségét közelebbről is megvizsgáljuk, többnyire azt találjuk, hogy az én éppen azért betegszik meg, mert a legfontosabb funkciói megbénultak, nevezetesen a hitfunkció. [...] A hitfunkció olyan cselekedetekre vonatkozik, amelyeknek végcélja nem jelenbeni, hanem jövőbeni természetű. Az énnel a jövőhöz való viszonyulása gyakran a személy egész sorsa szempontjából döntő fontosságú. Anakológiánkban azt a felfogást valljuk, hogy a jövőre irányuló hitfunkció egyfajta énfunkció, amely az egyén feletti, nem materiális tartalmával, ideáival van feltöltve. Az én hitfunkciója sorsépítő, mivel az mint híd funkcionál az emberfeletti szellem és az emberi, összemeri öröklött és ösztöntermészet között. Csak egyedül a hitfunkcióval sikerül az énnel az embert a jövő lidércnyomásától megszabadítani, s abból jövőbeli létet építeni. Csak a hitfunkció alkalmas arra, hogy az ember öröklött és ösztönsorsával megbékítse. Ez az emberré válás előfeltétele.” (Szondi, 1996c, 35.)

Ez volna tehát a hatalom, vagy tudás, ebben a kontextusban e kettő szinonimaként használható, amely közvetít a – Muzsnai terminológiájában – tudatalatti és tudatfeletti között. Közvetít a biológia által elrendelt kényszer és a transzcendencia által fölkinált választás között. „Így tehát az ember a sorspszichológiában a választás kényszerének, illetve szabadságának Janus-arcát viseli. A kéz, amely egy képpé egyesítheti ezt a kettős képet, az úgynevezett *Pontifex-én*, ami integrál, a szellemmel participál és a túlvilágra transzcendentál.” (Szondi, 1996c, 98. – kiemelések az eredetiben) S innen, a Pontifex-én funkcióitól már csak egyetlen lépésre van az a humanista és élményalapú valláspszichológia, amelyre Muzsnai is törekedett. Ezeket az egymással szoros összefüggésben álló és egymást támogató funkciókat, amelyek közül számunkra a harmadik a leglényegesebb, Szondi így összegzi: „*Minden ellentét áthidalója a Pontifex-én, az a funkció, amely helyreállítja a kényszersors és a választott sors közti kapcsolatot.* A Pontifex-én funkciói [...] 1. A transzcendencia

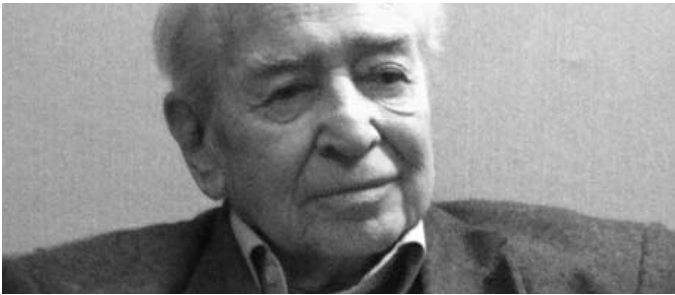
[...] 2. Az *integráció* [...] A *participáció* abban áll, hogy az egyén osztozik a másikban (felebaráti szeretet), a világban (kommunikáció) és a szellemben (hitfunkció), valamint részeseül belőlük.” (Szondi, 1996c, 117-118 – kiemelések az eredetiben)

Gyakorlati program ez, nagyon is gyakorlati. S lehet mai biológiai és genetikai tudásunk birtokában cáfolni Szondi egyes kijelentéseit, ahogyan Muzsnai sokszor naiv elgondolásait is alá lehet vetni hasonló kritikának. De tisztában kell lennünk azzal is, hogy ez a program elsősorban etikai program. A biológiai emberré válás és a szellemi emberré válás nem szükségképpen esik egybe, s az első ellen vagy érte nem tehetünk semmit, „kényszersorsként” befolyásolja személyes és filogenetikus alakulatainkat. Az utóbbi viszont már választás kérdése. Szondi gyöngéd unszolása – intuíciója, szuggesztiója, libidója? – talán ebben segítette Muzsnait, és segít bennünket is eligazodni: „az önmagát humanizáló ember egyre tovább halad az emberré válása útján. [...] Az 'ember' eszméje felé. És mi ez az eszme: 'ember'? Válaszunk: *A szeretet kiterjesztése*. [...] Az 'ember' eszméje tiltja a tartós magányosságot: megköveteli az egyéntől, hogy szeretetét mind jobban terjessze ki saját énjéről a családra, a saját családjáról más családokra, a saját vallás követőiről más vallás követőire, a saját szociális osztályról más szociális osztályokra, a saját rasszról a világ más rasszaira. [...] Ha a szeretet kiterjesztése [...] illúzió lenne, akkor a kereszténység tana is illúzió volna. *Ez pedig minden bizonynyal nem az! A felebaráti szeretet gondolata nem illúzió, hanem az ember saját, emberré válásába vetett hite.*” (Szondi, 1996c, 121-122 – kiemelések az eredetiben).

IRODALOM

- BATESON, G. (1979): *Mind and nature: A necessary unity*. Dutton, New York.
- BION, W. R. (1963): *Elements of Psychoanalysis*. W- Heinemann, London.
- DELL, P. F. (1985): Understanding Bateson and Maturana: Toward a Biological Foundation for the Social Sciences. In: *Journal of Marital and Family Therapy*, Vol. 11, No. 1, 1985., 1-20.
- EIGEN, M. (1985): Toward Bion's Starting Point: Between Catastrophe and Faith. In: *International Journal of Psychoanalysis*, 66.
- FERENCZI SÁNDOR (1996): *Klinikai napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (1985): *Álomfejtés*. Helikon, Budapest.
- FREUD, S. (1982): *Rossz közérzet a kultúrában*. In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982, 327-405, önállóan Kossuth, Bp. 1993.
- FREUD, S. (1991a): *Egy illúzió jövője*. Párbeszéd, Bp. 1991. Legújabban in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*. (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc.) Európa, Budapest, 2003., 593-646.
- FREUD, S. (1991b): *Túl az örömeven*. Múzsák, Bp. 1991., legújabban in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*. (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc.) Európa, Budapest, 2003., 495-550.

- FREUD, S. (1991c): *Az ősvilági és az én.* Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991.
- GARTNER PÁL (1949): *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megvilágításában.* Novák Rudolf és Társa, Budapest.
- MUZSNAI LÁSZLÓ (1929/2009): *A léle rejtelmes világa.* Szerzői kiadás, Budapest 1929. (Legújabbban: Wesley, Budapest, 2009.)
- SZONDI LIPÓT (1942): *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből. IV. köt. Az ember meghatározása az ösztönök tapasztalati rendszerében. Az ember ösztön-linmaeus.* Diószegi sokszorosítás, Budapest.
- SZONDI LIPÓT (1996a): Szondi Lipót levele Balázs Péterhez, 1946. június 16. In: *Thalassa*, 1996/2, 122.
- SZONDI LIPÓT (1996b): Sorsanalízis és önvallomás. In: *Thalassa*, 1996/2, 5-38.
- SZONDI LIPÓT (1996c): *Ember és sors.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

HIDAS GYÖRGY
(1925–2012)

Életének 87. évében elhunyt HIDAS GYÖRGY, lapunk elődjének, a *Thalassának* egyik alapítója, szerkesztőbizottságának tagja, a Thalassa Alapítvány elnöke.

HIDAS GYÖRGY gyógyító tevékenységén túl felbecsülhetetlen értékű, úttörő és inspiráló munkásságot fejtett ki a magyarországi pszichoanalízis történetének kutatásában, Ferenczi Sándor szellemi és tudományos örökségének feltárásában és megismertetésében.

Az Imágó Egyesület tagjai és az *Imágó Budapest* szerkesztői szeretettel és tisztelettel őrzik emlékét.